Таңда — Іҷе кўні

ПАЛА КЎЛІНІЗІ

– Чох, іҷең, мин позым чылыбызам, – турчатхан орнынаң алнынзар чўгўр сыхты кічіг частығ хызыҷах.

Анаң кизекти тооп парған пусча чылыбысхан. Азахта пик тур полбин, харҷа тоғылахтана халды.

– Йу - у, палам, тың тўстің ме? – сах андох иркеҷегінің хыринда хайын сыхты ўрўк парған іҷезі.

Паарынаң сыххан палаҷағы чўрек хайылдыра хатхырча, іҷезінең тизіп, харҷа ағахтанча. Аның ötіг, сыңырос ўні хысхы кўнде ырах тарапча.

Іҷезі, палаҷағының кибіндегі харны хахтабызып, кöксіне чаба пазыбысхан... Пала кўлінізі – чуртас öрінізі. Іҷе кізее паза ниме кирек...

ІҶЕ – ОЛ ХАҶАН ДАА ІҶЕ

Таңда Іҷе кўні таныхталча. Пістің чонда «іҷе – ол хаҷан даа іҷе» тидірлер. Хайдағ орта сöстер! Ипчі кізі, мин сағынғанда, Чир-чайаанның иң иптіг, иң чалахай, иң сіліг, иң артых пўдірии (создание). Ипчі кізі, сіліг полза, сыннаң даа сіліг нооза. Аннаң артыхты таппассың . А ипчі – ол іҷе кізі.

Полған на кізінің іҷезі пар. Піс чўреебістің чылиин, паарыбыстың паарсазын, иң аарлығ сöстерге салып, іҷебіске читірчебіс. Ідöк полған на кізінің чуртазында, аның чўреенде іҷее орын хайди даа табылча полар. Час таа пала іҷе кізі иң аарлығ полчатханын пілче, аны пурун танып пастапча. Ол аны сўдінің тадиинаң, чалахай ўнінең, сибер холларынаң таныпча. Іди кізі іҷені, тöрееннең сығара ах чарыхтаң парғанҷа, кирек-сіпче. Іди чайап салған осхас пісті Ööркі чайааннар. Пу олаңай ла сöстер, олаңай ла сағыстар пірдеезіне наа ниме нимес.

Чиит туста, сағыс-кöгіс кіргелекте, кізі сағысха тўспинче, іҷені чахсы аарлап оңнабинча. Че соонаң, палалар öскіріп, чуртастың сидіктеріне урунып, чуртас сооғына тооп чöрзе, іҷеніңöк чылығ, паарсах сöстері, хыйға чоохтары чўреең чылытча. Чуртасха, таңдағы кўнге ізеніс, киртініс пирче. Андада ла ол іҷе кізі иң аарлығ полчатханын оңарча, улуғлап пастапча. Чуртасты піске іҷебіс пирген. Аннаңар аарлас-улуғлас, хайығ іҷе кізее хаҷан даа сообасха кирек.

Іҷе кізідеңер кöп пазарға паза аймах сағыстар читірерге чарир. Че кöр кöрееңер, сöс устары іҷедеңер ниме пасханнар, аның омазын хайди хоостааннар.

Пу кибелісті хығырбаан кізі чох таа полар:

Кўн чылии осхас, нымзах сöстері
Ам даа истілче ікі хулахта.
Чахайах осхас, сіліг хоостары
Ам даа кöрінче ала харахта.
Іҷе сўді осхас ас-тамахтары
Ам даа тадыпча хатығ наағымда.

(М.Кильчичаков)

Хайди чараспассың! Кемні ачығ соохтарда чылытпинча іҷе хуҷағы; тар сағынып, хомзынып чöрзе, кемні часхарбинча іҷе сöзі; ырах чорыхтаң, астап парып, килзең, кемні тосхырбинча іҷенің астамағы; аймах чоннарның, кöп кізілернің аразында кем іҷедең артых кізі тапхан?

Хыйал айғағына кір парзаң,
Іҷеңні син хығырынчазың.
Öрініс хуҷаанда пол парзаң,
«Іҷе» сöстöк адапчазың.

(Н.Тиников)

Хайдағ орта сöстер пу! Орта нимес пе, хайдағ даа кізі, пар ба аның іҷезі алай хаҷанох «наныбысхан ма», чуртаста сидіктер алай öріністер тоғас парза, хаҷан даа пос алынҷа, Худайны чіли, іҷезін хығырынча. Пірееде кізі «йо, іҷең» дее тібіскенін оңнанмин халча. Іди чайап салған полбас па за Чир-чайаан іҷені.

Сарнадах, пиҷеҷек, іҷем чіли,
Чобағда кöйген чўреем одын ўзіре.
Кöгле, пиҷе, хайдағ даа сидік туста,
Ниик полар анда аны утарға.
Сарна, пиҷеҷегім, іҷем чіли,
Іҷемнеңер кöйче чўреем чобағда.
Піл, кöгліг сарын на кізее кöгли,
Ханадын пирче сидікті азарда.

(В.Угдыжеков)

Хайди чуртаста киліс парча: іҷе изен-хазых чöрчетсе, піс аны, аарлап, хайраллап полбинчабыс, ырахxы чирлерде чурттығ пол парзабыс, кічиҷек тее пічік ыс пирерге ундутчабыс.

Кўн алтында нинҷе чуртап,
Мин пілдім пір ле нимені:
Іҷені таппассың хатап,
Паза тöреен чиріңні.
Аннаң артых ниме чоғыл,
Син не мағаа амыр ырлазаң.
Нимедір пу чуртастың сооғы,
Син не ам даа хазых чуртазаң.

(В.Майнашев)

Іҷе полған на кізінің чуртазында – иң аарлығ кізі. Че чуртас чолы, «поза пілбес ат», тўрче дее тохтабин, кізіні позының тигірдегі «ибінзер» апарча. Тик соонаң ачырғанғаныбыс, тик соонаң сағыссырааныбыс паза ноо кирек. Тустығ ниме тузында, тузынаң иртсе, ноо туза. Аннаңар аарлас-улуғлас, хайығ паза полызығ тузында пол турзын.

Пўўн ўлгў саринаң іҷе кізее хайығ хайдағдыр? Кöні чоохтаза, уйан. Пала ахчалары даа тузында паза турыстығ тöлелбинче. Іҷе кізінің тоғызын, чуртазын нииктирінде сағам хазнаның полызии чахсы ла нимес. Андағ даа полза, пістің матыр іҷелер сидіктерге пўгірелте пастырбинчалар. Сидіктерні постары тобырып, піске, иреннерге, полызып, таңдағы чуртассар чарых ізеніснең кöрчелер.

Мин, амғы чуртастағы читпестерні хара сырларнаң хоостап, мöңіс сағыстар тöрідерге сағынминчам. Анзын сірер постарың даа чахсы пілчезер. Ідöк сірер ипчілернің чуртас поза паан пик тутчатханнарын кöрчезер. Іди ле ползын, чалахайларыбыс, абахайларыбыс! Сірер ле пик тудынзар, піс тее кілебеспіс.

Тўгенҷізінде Іҷе кўнінең прай іҷелерні чылығ алғыстапчам. Öрініс-кўлініс сырайыңардаң тўспезін, хонығыңар хорабас, ўлўзіңер ўзілбес ползын. Паарыңарға тутчаң палаңар ползын, чўреeңерні чылытчаң кööленізіңер ползын.

Геннадий КИЧЕЕВ.

ОРАЙ ІҶЕ

Ипчі пастағы паланы 35 час ас парып тапса, медицина орайға санапча. Хайзы гинекологтар отыс частығларға даа пастағы паланаң сöö тартпасха тіп чöп пирчеткеннерін истерге килісче. Амғы туста пастағы палазын 30 частығда таапчатханнар илееде. Ол чуртасха кір тее парған. Пўўнгі кўнде паланы ипчі кізі хаҷан табарын позы кöрче. Мының алнында улуға тапханы хорғыстығ тіп чоохтаҷаңнар. Ученайларның істезіглері андағ нимес тіп кöзітче.

Ипчі пастағы палазын орай таапчатханында сылтағлар илееде. Ипчі карьера итче. Ағаа сағынған сағызын толдырарға пала харығ полбинча. Ол тоғыста азахха пик турып аларға кўстенче. Ипчі азахта пик турза, палаа даа ниик полар. Андағ ипчілер постарына ізенчелер паза олар нандырығлығ іҷе полчалар.

«Оолаам тöреенде, мағаа 36 час полған. Ол тусха тоғызы чахсы парчатхан адвокат полғам. Піс ирімнең пастағы тустарда пала чох чуртирға чоохтазып алғабыс. 10 чыл пала чох чуртаабыс. Че удаа ноға пістің пала чоғыл сурыға нандырарға килісчең. Кöбізі минің нандыриима киртінмеҷең. Мин тойлығ чöрчеткенімде, таныстарыбыс хайди полза пала таап алар тіп чоохтасханнар. Паза мині чоо öрінче тіп санааннар. Сынында прай азынада сағын салған хоостыра полған.

Мағаа пала соонаңох, тоғызым чідір салам тіп, тоғысха сығарға маңзырирға кирек чох полған. Анзын мин пілгем. Пірдең, ирім ўр тусха отпуск алып алар оңдайлығ полған. Пала тапхан соондағы сидік тустарда ол, миннең хада полып, чахсы полысхан. Паланы ниик тапхам. Пу тусха читіре спортнаң айғасхам паза чахсы гинекологта сыныхтан турғам. Мынзы даа полысхан полар. Ам оолаама пір час. Кічиҷек палама тузым айабин пирчем».

Орай іҷе карьерадаң на сылтағлығ нимес. Ипчі кемнең не полза пала табарға хынминча. Ол позына килістіре, чўреене чатчатхан кізі тілепче. Че тус пір орында турбинча, час парып ла одырча.

«Мин 27 частығдаң сығара паладаңар сағын сыххам. Ол тусха ööрелерімнің прайзының палалары пар полған. Іҷем пархазын кöр полбазына хомзынып чоохтанҷаң. Парарға ла кирек тіп, учураан на кізее парарым килбеен. Мин оолларнаң, танызып, чоохтасчаңмын, че ўр нимес. Килістіре кізі таппинчатханыма позымны кинекке санап сыххам.

Отыс чазым толдырчатханда, ам даа чох палам олған садына чöріп пастаза, мағаа нинҷе час полар тіп санан сыххам. Че сананыс мині часхарбаан. Ўлўзіме ірістіг чыылығда тоғас парам тіп, тўс-сағыста даа чох полған. Залдаң, чыылығдаңар чоохтазып ала, ікöлең сыххабыс. Аннаң сығара паза чарылыспаабыс. Ол кізее сағынмин даа парыбысхам. Ноға-да ағаа киртінгем. Пір чыл пазынаң пістің оолах тöреен. Піс ағаа тың хынчабыс, че, орай іҷепаба чіли, тың чазырхатпинчабыс. Мин, чалғысхан хал парам тіп, урунған на кізее парыбыспааныма öрінчем»

Хайзы ипчілер, пала таап полбин, ўр имненчелер. Амғы туста гормональнай терапия полызиинаң табарға полысчалар.

«Мин ирге институтта пастағы курста ўгренчеткенде парыбысхам. Пастағы туста хайралланғам. Мағаа ўгредиимні тоозып аларға кирек полған. Пала полза, хайдағ ўгреніс полар. Анаң тоғызым хынығ полған. Пала табарға сағыныбысханымда, киліс-пинібіскен. Минің яйцеклеткам іҷе поларға пірее-пірее ле туста тимде полчаттыр. Нименің ўчўн іди полчатханын имҷі дее пілбеен. Андада акушерство паза гинекология істезіг кінінзер парғам. Гормональнай терапия курзын ирткен соонаңох, тойлығ пол парғам. Хызыҷах тöреен. Ам ол пас чöрче паза чоохтанча. Мин ам ікінҷі паламны сахтапчам».

Улуға табарға сағыныбысхан ипчілерге хайди поларға? Олар анзын пілерге киректер. Ноға специалисттер орай таапчатханнарны öнетін группаа кирчелер.

Улуғланыбысхан ипчее тойлығ поларға оой ла нимес. Ол удаа, тузын читіре чöр полбин, палазын чідір салча. Удаа, ипчілер ағыриинаң ағырыбызып, паза пала кöрбес пол парчалар. Аннаң имненіп аларға чарир, че тус киректелче. Орай таапчатханнарның ўр имненерге кöп тус чоғыл. Час парып ла одырча. Іди паланың хромосомнай аномалия поларына чочыныс öсче. Статистика істезіглері кöзітче: 30–40 частығ ипчілернің Даун ағырығлығ пала кöп ле тöріпче. Аннаңар 35 частығда пастағызын на іҷе поларға итчеткеннерге öнетін істезіглер иртерге чöп пирчелер. Мында ипчіні, сыныхтап, тимнирлер. Ағаа палазын чох идібізерге кирек полза, ол тимде полар. 35 частаң улуғ ипчілернің 30 процентіне кесарево сечение итчелер.

Отыс час ас парғаннар чуртаста постарының орнын таап алғаннар. Че кöбізіне ол чуртасты алыстырарға оой ла нимес. Пала таап алза, чуртаста алызығлар пол парча. Ағаа хараа-кўнöрте хайығ киректелче. Орай тапханнар постарының тузынаң санаспинчалар. Олар нандырығлығ іҷелер полчалар, чуртасха пасха саринаң кöр сыхчалар. Мынзы ööні полар.

Р.КОЧЕЛОРОВА, УМК.